

HET WOORD VAN DE WEEK

ORGAAN VAN DE HUMANISTISCHE LUISTERKRING

Administratie Humanistische Luisterkring, Oudegracht 152, Utrecht. Postgiro 58.
 Abonnementsprijs f 4,— per jaar. Buitenland f 5,60 per jaar, voor België f 4,60.
 Voor leden van de Humanistische Luisterkring f 3,— per jaar. Losse nummers f 0,25.
 Contrib. Luisterkr. f 1,— . Dit bedrag tezamen met bovengenoemde f 3,— te voldoen.

MULTATULI TUSSEN GELOOF EN ONGELOOF

Ruim honderd jaar geleden, in maart 1862, verscheen de eerste aflevering van een werk dat wel iets weg had van een eenmanstijdschriftje, en dat in de komende 15 jaren zou uitgroeien tot zeven boekdelen. Ik bedoel natuurlijk de „Ideeën” van Multatuli, waarop men als opschrift kon lezen de bijbelwoorden „Een zaaier ging uit om te zaaien”.

De invloed die vooral van dit werk op het geestelijk leven in Nederland is uitgegaan, is buitengewoon groot geweest. Hier was een man aan het woord die zich in een leven van harde strijd en tegenslagen een levensovertuiging had opgebouwd, die hij kort samenvatte in zijn woorden „De roeping van de mens is mens te zijn”, en die zijn medemens door middel van zijn „Ideeën” de weg wilde wijzen om hun beste eigenschappen tot ontwikkeling te brengen. Deze weg was een andere dan gewoonlijk door de kerken werd aangegeven, en zo werd Multatuli een pionier van de vrije gedachte, die in zijn dagen veld begon te winnen. Wat hij naar voren bracht, was voor vele tijdgenoten iets geheel nieuws; voor ons is het dit niet meer in die mate, maar zijn strijd voor geestelijke vrijheid en voor waarheid droeg een zo persoonlijk karakter en zijn woord was zodanig gericht van mens tot mens, dat wij hem nog altijd kunnen lezen als had hij voor ons geschreven.

Ik zei reeds dat harde levenservaringen zijn denkbeelden die hij in de „Ideeën” aan de man bracht, hadden gevormd; we denken daarbij natuurlijk aan het einde van zijn mislukte ambtenaarsloopbaan van Lebak, zoals hij dit in de Max Havelaar heeft beschreven, en aan zijn vergeefse pogingen om

rechtsherstel te krijgen na wat hij als een groot onrecht had ervaren.

Hierdoor was zijn eerbied voor de traditionele instellingen en opvattingen er niet groter op geworden, zodat hij een aanval deed op alle mogelijke heilige huisjes. In zeker opzicht werd hij een apostel van het ongelooft, zonder evenwel het geloof in de mogelijkheden van de mens te hebben verloren. Toch zouden we ons vergissen als we zijn veranderde levensbeschouwing zouden toeschrijven aan zijn mislukking van Lebak. De werkelijke verandering heeft veel eerder plaatsgevonden, lang voor de tijd dat hij als Multatuli in de openbaarheid trad. Over deze jeugdervaringen wil ik vanmorgen tot U spreken.

In maart 1820 werd Eduard Douwes Dekker te Amsterdam geboren in een zeer gelovig gezin. De familie was doopsgezind; er was dus in het huis van de zeekapitein Engel Douwes Dekker geen sprake van het orthodoxe calvinisme waarop Multatuli later de pijlen van zijn vernuft en sarcasme bij voorkeur zou afschieten, maar er heerste niette-

personalia:

Dr. G. W. HUYGENS. Geboren 1912 te Rotterdam. Studeerde Nederlands en geschiedenis aan de Rijksuniversiteit te Leiden. In 1945 gepromoveerd op de dissertatie „De Nederlandse auteur en zijn publiek”. Leraar aan het Rotterdams Lyceum.

Oprichter van Humanistisch Verbond gemeenschap Rotterdam, waarvan tot 1957 voorzitter.

een lezing voor de vara-microfoon van zondag 14 oktober 1962

min een ernstige vroomheid, en een sobere, ingetogen levenswijze.

Evenals zijn oudere broer Pieter zou Eduard voor predikant worden opgeleid; dit was indertijd de meest voor de hand liggende richting wanneer kinderen uit de kleine burgerij gingen studeren; het probleem van roeping werd lang niet altijd gesteld. Toch heeft hij zich in zijn jeugd niet tegen de leer verzet; gewillig nam hij alles aan wat men hem thuis, op school en op de catechisatie bijbracht.

Om zich voor te bereiden op de studie aan de universiteit ging hij naar de Latijnse school, maar na drie jaar gaf hij de studie op. Waarom, dat hebben we niet kunnen vaststellen. Later, toen hij Oostindisch ambtenaar was, werd hij algemeen geprezen om zijn inzicht en vlug verstand, en ook uit de werken van Multatuli spreekt een grote intelligentie. Jawel, maar op zichzelf behoeft dit nog geen garantie te zijn dat iemand in zijn jeugd voor het gymnasium geschikt is. Laten we dus aannemen dat hij geen zin in de studie had, er te speels voor was of wat dan ook, maar als gymnasiast mislukte hij, en ook zijn werkkring op een handelskantoor werd voor hem een teleurstelling. In het eenvoudige gezin van de strenge kapitein zullen wel harde woorden gevallen zijn, voordat de zoon op 18-jarige leeftijd met zijn vader meevoer om op Java zijn fortuin te gaan beproeven.

Het kan dus zijn, dat hij weinig roeping voor het predikambt heeft gevoeld, maar toen hij naar Indië vertrok was hij nog een gelovig jongmens, die in het poëziealbum van zijn vriend Kruseman, de latere uitgever, een gedicht schreef dat een predikant-dichter uit die tijd hem niet zou hebben verbeterd. Eindelijk is hij dus weg uit het bekrompen Nederland; hij wordt te Batavia geplaatst aan de Rekenkamer, en hij komt in het wel heel wereldse milieu van de jonge ambtenaren, waar hij zich vrij en gemakkelijk leert bewegen. De jongelui bezoeken de sociëteit, organiseren nachtelijke rijtoeren en feesten, maken schulden en duelleren als dat zo uitkomt.

De burgerjongen uit het toen wel saai Amsterdam, de zoon uit een streng ingetogen

gezin ziet zich in een geheel nieuwe en ruimere wereld geplaatst.

Een beslissend moment in dit vrije leventje is de ontmoeting met Caroline Versteegh, de dochter van een streng katholieke planter. Op dit uiterlijk knappe meisje werd de romantisch aangelegde twintigjarige jongeman hals over kop verliefd. Deze belevenis heeft, we weten het uit latere brieven, een diepgaande en blijvende indruk op zijn gemoedsleven gemaakt. Zo was het mogelijk, dat hij op aandrang van Caroline en haar vader op 28 augustus 1841 overging tot de r.k. kerk. Die aandrang heeft, voorzover we kunnen nagaan, zeker enkele maanden geduurd. Zo schreef Caroline begin juli: „Ik hoop in Uw volgenden brief het genoeg te hebben te vernemen dat gij reeds R.C. zijt geworden”, en een maand later: „Nu waarde vriend, denk er aan dat ik U niets antwoorden zal indien gij nog niet R. zijt geworden.” Voor dit argument zal hij wel gezwicht zijn, en zo deed de doopsgezinde knaap de stap naar het katholicisme. Als hij lang geaarzeld heeft, dan kan de overweging een rol gespeeld hebben dat zijn ouders er verdriet van zouden hebben.

Douwes Dekker is niet lang katholiek geweest; want tot een huwelijk met Caroline kwam het niet. Toch is het eigenaardige dat de latere Multatuli zijn scherpste hatelijken gericht heeft aan het adres van de orthodoxe en vrijzinnige protestanten, en niet tot de katholieken, maar dat zal wel gekomen zijn doordat zijn ergste vijanden zulke goede protestanten waren en ook de katholieken toen nog een beetje zaten in de hoek waar de slagen vielen.

Wanneer papa Versteegh dus besluit, hem niet als schoonzoon te aanvaarden, solliciteert hij naar een betrekking ver weg; aan de Westkust van Sumatra. Wanneer hij daar, te Natal, goed en wel aan het werk is, verneemt hij uit een dagblad dat Caroline met een ander getrouwd is. Voor hem is het een slag geweest die zo hard aankwam, dat hij er jaren later nog over schrijft. Het spreekt vanzelf dat hij zich van deze schok heeft hersteld, maar de nawerking moet werkelijk enorm zijn geweest. In de eerste weken ver-

kalender 1963

De kalender 1963 van het Humanistisch Verbond is thans verschenen. De uitvoering is geheel gelijk aan die van 1962. Prijs f 2,50.

Uw bestelling zien wij gaarne tegemoet door storting of overschrijving van f 2,50 op postrekening no. 30.49.60 t.n.v. Het Humanistisch Verbond, Utrecht. In de omschrijving: Kalender 1963.

october

Teeder en jong, als werd het voorjaar
maar lichter nog, want zonder vruchtbegin,
met dunne mist tusschen de gele blaren
zet stil het herfstgetijde in.

Ik voel alleen, dat ik bemin,
zooals een kind, iets jong, iets ouds,
eind of begin? Iets zoo vertrouwds
en zoo van alle strijd ontheven —
niet als een einde van het leven,
maar als de lente van den dood.

De kruinen ijl, de stammen bloot
en dit door stilte en mist omgeven.

M. Vasalis

Uit: Dichters van deze tijd.

keerde hij in een toestand van volkomen ont-
reddering.

In die jaren nu op Sumatra (1843—1845)
moet zijn levensovertuiging van geloof tot
twijfel en beginnend ongeloof de beslissende
wending genomen hebben. Daar op zijn een-
zame buitenpost in een indrukwekkende
streek van grootse natuurpracht, sterk onder
de indruk van tegenslag en persoonlijk
leed, is hij zich meer dan ooit gaan bezig-
houden met de problemen van het mense-
lijk bestaan en van de menselijke lotsbestem-
ming. Hoe hij door twijfel inderdaad ge-
kweld werd lezen we bijvoorbeeld in een
overigens lelijk gedicht „Vaarwel aan Natal”:

’k Heb op deez plaats gedacht, gevoeld,
gestreden,

’k Heb God gedankt en vaak zijn zorg
mistroutd,

En Natal was getuige van mijn beden
Zoodra die twijfelzin mij had beroutd.

Niet lang daarna, toen hij naar Padang
werd teruggeroepen, kwamen er amb-
telijke moeilijkheden bij die hem tijde-
lijk in een benarde positie drongen en hem
de armoede leerden kennen. Hier ervoer hij,
hoe het onrecht kon zegevieren; dus weer
een ervaring om zijn vertrouwen in het leven
te schokken en hem tot verder nadenken te
zetten. Onder die omstandigheden schreef
hij de „Losse bladen uit het dagboek van een
oud man”, zijn meest persoonlijke geschrift

uit die tijd. Hierin nu wordt veel gedacht
over de bestemming van de mens; Napoleon
is zijn inspiratie als hij getuigt van zijn wil
om macht uit te oefenen, een macht die even-
wel in dienst van het goede moet staan, een
soort werelddhervormerschap ten bate van de
mens. Terwijl in dit geschrift een voorkeur
voor het zedelijk beginsel wordt uitgespro-
ken, dat later zo kenmerkend voor Multatuli
zou zijn, speelt het geloof geen rol. Het mo-
rele beginsel staat dus op zichzelf, vrij van
de godsdienst.

Maar het geloof uit zijn kinderjaren was
niet geheel verdwenen. Zo verscheen op
1 januari 1845, toen hij weer op Java terug
was, van zijn hand in de rubriek Mengelin-
gen van de Javasche Courant een nogal
ouderwets en conventioneel nieuwjaarsge-
dicht vol sombere gedachten over de snel
voortschrijdende tijd en over de eeuwigheid,
met het slot:

— wij reizen ginder henen —

Dáár zal de Hemel ons, wat de aard niet
gaf, verleenen,
Dáár zien we lachend neêr op ’t vorig
levenslot,

Omhoog bij God!

Dit was beslist niet Multatuliaans, maar het
bewijst dat zijn omkeer niet in één enkele
slag had plaatsgehad.

In het najaar van 1845, als hij verloofd is
met Everdine van Wijnbergen (de Tine uit
de Max Havelaar), schrijft hij haar vanuit
zijn nieuwe post Poerwakarta lange brieven,
waarin hij veel vertelt over zichzelf. Dan
geeft hij zijn onwetendheid te kennen over
allerlei problemen, waaromtrent hij op zijn
twaalfde jaar zekerheid had. Toen sprak hij
op de catechisatie over het doel van de
schepping, de zondeval, de voorbeschikking
tot genoeg van zijn leermeester. „Dat be-
loofde wat voor de toekomst niet waar?

Welnu, veel, wat zeker scheen, heeft zich in
twijfel opgelost en ik heb een „ik weet niet”
gereed voor menige vraag, die ik toen klaar
en duidelijk vond. Dat komt, dewijl ik later
onderscheid begon te maken tussen het van
buiten leren van een opgegeven les en het
zelf-denken. Ik ondervond dat ik veel als
zeker had aangenomen op gezag van hem, die
het mij zeide, dat ik de beslissing van ande-
ren had aangenomen daar waar de waardig-
heid van het onderwerp een eigene onder-
zoeking vorderde”.

Humanistische Correspondentiekering voor huwelijkscontacten opgericht door het
Humanistisch Verbond, verleent bemiddeling bij het leggen van contacten tussen
personen, die een huwelijkspartner zoeken.
Inlichtingen postbus 210, Utrecht. Gaarne 24 ct aan postzegels insluiten. (adv.)

Hieruit zien we, dat de schrijver van de „Ideeën” in de eerste Indische jaren geboren is. In zijn latere geschriften en brieven neemt deze tendentie toe: het geloof heeft geheel plaatsgemaakt voor de wil tot het morele handelen, ook al spreekt hij soms nog in bijbelse termen. Wanneer hij in 1853 met verlof in Nederland is, sluit hij zich aan bij de vrijmetselaren en doorloopt snel de rangen; hij behoort dus tot een genootschap waar het zedelijk beginsel voorop staat, zij het bij een zeker minimum aan geloof. Maar weer enkele jaren later, wanneer hij de onherstelbare slag van Lebak geïncasseerd heeft, met alle gevolgen van dien, staat hij lijnrecht tegenover alle vormen van het christendom. In de Max Havelaar vinden we de schijnheiligheid van Droogstoppel en Wawelaar en de hatelijke bijbelvragen van Frits die veelzeggend zijn. Van zijn geloof uit zijn kinderjaren neemt hij afscheid in het bekende „Gebet van een onwetende”, waaruit de stem klinkt van de ernstige zoeker die vergeefs gezocht heeft. De positieve tegenmelodie vernemen we uit een ander, veel minder retorisch stuk de Geloofsbelijdenis:

„Een vader zou voor een ogenblik het huis verlaten. Om de scherpzinnigheid zijner kinderen op de proef te stellen, gaf hij hun te raden wat hij zou gedaan hebben gedurende zijn afwezigheid.

Een der kinderen, die een blauw buisje droeg, zeide: ik weet het al. Vader is naar de kleermaker om zich een blauw buisje te laten aanmeten.

Het tweede kind, dat gaarne zoetigheid at, werd boos op Blauwbuis die zo dom kon zijn te geloven, dat de vader een blauw buisje droeg als hij. Ik weet beter, zeide het. Vader eet zoete koek met stroop”.

Zo gaat de gelijkenis verder. Alle kinderen raden in de richting van hun eigen neigingen. Maar het laatste kind verpleegde een lijster die haar pootje had gebroken en had

Meldt U aan als
DONATEUR
voor het

**Centrum
voor
Humanistische
Vorming**

Bijdrage f 3,75 per kalenderjaar
Gironummer 60.84.68, ten name van
Centrum voor Humanistische Vorming
Secretariaat: Oudegracht 152, Utrecht

hiermee zoveel te doen, dat het verzuimde aan het raadsel te denken. Toen de vader thuiskwam bleek dat alle kinderen verkeerd geraden hadden, maar het laatste kind had nog niet gesproken.

„Ik weet het waarlijk niet”, zei Lijstermannetje. „Zie, daar richt zij zich op en ziet ons dankbaar aan”.

Juist, riep de vader. Dát deed de zieke weduwe die ik bezocht! Niemand had getroffen. Maar Lijstermannetje was het naast aan de waarheid, zonder te hebben meegegeraden.” Multatuli wilde zich dus niet meer bezighouden met onoplosbare raadsels, maar eenvoudig overgaan tot de orde van de dag en zo goed mogelijk naar zijn geweten handelen. Dit is de positieve kant van zijn levensleer, die hij in zijn „Ideeën” verder zou uitwerken. Later werd hij wel verbitterder en ook wat pessimistischer gestemd, maar tekenend zijn toch uit zijn laatste levensperiode, toen hij in Duitsland woonde, de afscheidswaardigheden die hij aan Vlaamse bezoekers meegaf: Zeg maar tot de vrienden dat ik getracht heb een goed mens te zijn.

En dit is ook de laatste herinnering die zijn vrienden aan hem behouden hebben.

G. W. HUYGENS

Wanneer ik vroeger iemand anders of mijzelf wilde begrijpen, dan ging ik daarbij uit niet van daden, die in alles betrekkelijk zijn, maar van wensen: Zeg me wat ge wilt, en ik zal u zeggen wie ge zijt.

Tsjechow.

lezingen voor de radio

zo. 21 okt. VARA 9.45 uur: G. Stuiveling: „Uit humanistisch oogpunt”.

zo. 28 okt. VARA 9.45 uur: W. K. Kraak: „Met humanisten op stap”.

zo. 4 nov. VARA 9.45 uur: J. P. van Praag: „Wat is eigenlijk humanisme?”

HUMANISTISCH LEVEN

Het Humanisme is misschien zo oud als Athene, het Humanistisch Verbond is nog maar zestien jaar. En nog jonger is de internationale Unie die een aantal humanistische en ethische organisaties uit zo niet de hele, dan toch de halve wereld verenigt. Op initiatief van ons land zijn in de zomer van 1952 een paar honderd personen in Amsterdam bijeen gekomen. De bekende bioloog Julian Huxley was officieel de voorzitter, maar in wezen deed de kleine groep die voornamelijk uit Nederlanders bestond, het werk. En de stichting van een internationaal verbond is toen gelukt, met dadelijk al de afspraak van om de vijf jaar bijeen te komen.

In 1957 was Londen aan de beurt. Er waren méér afgevaardigden uit méér landen en de discussies spitsten zich soms nogal scherp toe, doordat men de levensbeschouwing wel eens zo sterk afhankelijk maakte van de maatschappelijke ontwikkeling, dat de vrijheid van de individuele mens en daarmee zijn verantwoordelijkheid in het gedrag raakte. Want naar humanistisch besef staat de mens altijd op een kruispunt. Hij is door zijn verleden gevormd, hij wordt door de omstandigheden gericht én belemmerd, zeker, maar tegelijkertijd overziet hij de situatie, schat hij de mogelijkheden en doet hij een keuze. Op elk ogenblik van zijn leven moet de mens kiezen, of hij wil opstaan of blijven liggen, of hij wil wandelen of thuis blijven, of hij wil luisteren of de radio afzetten, of hij ja wil zeggen of nee tegen de duizend-en-een dingen die kunnen. Deze keuze-vrijheid is een alledaagse ervaring van iedereen, en ze verdwijnt niet door welke wijsgerige, godsdienstige of politieke redenering dan ook.

Het congres van Londen ligt vijf jaar achter ons. Het was belangrijk en toch niet geheel bevredigend, het miste de geestdrift van het begin, het bezat nog niet de rijkdom van het slagen. In dát opzicht heeft het derde congres, in Oslo, enkele weken terug, een overtuigend en onmiskenbaar bewijs geleverd. Oslo is een datum geworden in het internationale humanisme. Waardoor eigenlijk? Misschien wel in de eerste plaats door de schepende moed om een wereldcongres te houden in een land met een nog jonge en bepaald kleine en zwakke humanistische organisatie. In het vrijzinnige en democratische Noorwegen is nog altijd een lutherse staatskerk. De niet luthers en zijn krachtens de grondwet dus werkelijk tweederangs-burgers, al merkt men daar in het openbare leven niet veel meer van. De Noorse humanisten zijn tegengewerkt, bestreden, beklad, belasterd — precies als de Nederlandse humanisten tot voor kort. Ze zijn ook onderschat, net als hier. Maar hun activiteit heeft het congres voorbereid; en het congres zelf, met meer dan 400 deelnemers, nu uit de hele wereld, heeft aan het Noorse verbond een aandacht, een weerklank en een gezag verschaft, waar het voorlopig op kan teren. Maar dit omslaan van de openbare mening was tijdens de congresdagen als een soort

feestelijk gevoel merkbaar.

Het is trouwens de overheid van Oslo, het is ook de minister van Eredienst geweest, die in bijzondere mate hebben bijgedragen aan dit effect. Want de conservatieve en gelovige burgemeester ontving het gehele congres in het kolossale raadhuys, met een souper en een bal, waardoor iedereen in een vreugdesfeer werd opgenomen en het werk des te vlotter kon worden verzet. Dat is uitermate belangrijk geweest. Want denken en spreken en debatteren is allemaal goed en nodig, maar het is zo bar ernstig; en het gevaar is allerm minst denkbeeldig dat „men” de humanisten verslijt voor mensen die nooit lachen. „Men” mag de vraag stellen: Zijn humanisten humaan? Of zijn ze alléén maar ernstig en ethisch en diepzinnig en principeel en zwaar op de hand? In Oslo heeft men gelachen en gedanst, en dit gezamenlijk te kunnen, is voor mij een blijk van groter volwassenheid dan vele geestelijke zaken die vaak vooral in woorden bestaan.

Die volwassenheid was overigens één der beide thema's van de congresdiscussies; en ofschoon men van congressen nooit mag verwachten dat ze tot een aantoonbaar resultaat leiden, was dat in dit geval bij voorbaat onmogelijk, want men kan toch Thomas More, Willem de Zwijger, Pascal, Shakespeare, Rembrandt, Molière, Bach, Boerhaave en nog zo'n rijtje méér die geestelijke volwassenheid moeilijk ontzeggen, en hebben ze nu wérkelijk veel wezenlijks gemeen? Het zou stellig juist zijn geweest, ons af te vragen of er een ideale gerijpte persoonlijkheid bestaat naar humanistisch besef, m.a.w. aan welke voorwaarden van geest en gemoed de echte, voorbeeldige humanist moet voldoen. Dat is niet zo maar een roze of lichtblauw ideaal, wereldvreemde dromers eigen, maar een uitermate nuchtere en nuttige zaak, al was het enkel voor de opvoeding. Zelfs als men de zelfopvoeding buiten beschouwing laat, hoewel geen enkele humanist die buiten beschouwing kan laten — is het in een humanistisch gezin een onontkoombare vraag: tot wát, in welke richting, naar welke levensvervulling voeden wij humanisten onze kinderen op. De wet spreekt, niet zonder diepe zin, van: alle christelijke en maatschappelijke deugden. Ook als men glimlacht om die plechtstatige en verouderde en voor ons natuurlijk onaantvaardbare term, blijft de zaak bestaan: wat is het doel en dus de zin van de opvoeding? En die vraag betekent, dat wij ons een beeld maken van de volwassen mens als humanist.

Oslo is ook een verheugenis geweest door de rijkdom van ontmoetingen, door het contact met mensen uit Oost-Azië en Afrika, en het versterkte contact met de Amerikanen. Na tien jaar is de International Humanist and Ethical Union onder de bekwame leiding van Dr. J. P. van Praag een genuanceerde en tegelijk doelbewuste federatie van mensen die de grote levensvragen onder de ogen durven zien, zonder een antwoord klaar te hebben in openbaring, dogma of geloof.

In de 19e eeuw is het leven van Allard Pierson — zich ontwikkelend van Waals predikant tot ongelovig hoogleraar in de kunstgeschiedenis — een voorbeeld van de emancipatie van de intellectueel. Gewoonlijk werd de groeischok teweeg gebracht door het bewustzijn van de onhoudbaarheid der dogmatiek en levensleer van het Christendom of door de realiteit van de sociale huichelachtigheid der kerk. We behoeven voor 't één Huets „Brieven over de Bijbel” en voor het ander Domela's „Afscheid van de kerk” maar te lezen.

Maar er voltrok zich onder die oppervlakte een geweldige maatschappelijke omwenteling, waardoor een nieuw type van intellectueel mogelijk werd, sterk verbonden met de maatschappij, onafhankelijk en daardoor kritischer, afwijzender ten opzichte van geloof en kerk. Ze konden ook de kerk verlaten. Huet werd in '62 journalist; de dood van Domela's tweede moeder en daarbij haar omvangrijke erfenis gaf hem gelegenheid zich in 1879 van de kerk los te maken. De familie Pierson was gefortuneerd.

Allard Pierson dan verliet in 1865 de kerk. In zijn brochure: „Aan mijn laatste gemeente” zegt hij: „Wie alle godsdienstige leringen aanmerkt als menselijk feilbare meningen, mag niet de hoogste eenheid die hem met alle mensen verbindt, feitelijk loochenen door lid te worden van een genootschap, dat de hoogste eenheid buiten het gemeenschappelijk aannemen van zekere geloofstellingen niet mogelijk acht.”

Hierna heeft Allard Pierson zich geheel gewijd aan de studie van de algemene cultuur en aan de verspreiding daarvan in woord en geschrift. Hij werd een cultuurfilosoof van belang, die vooral in een aantal delen „Verspreide Geschriften” series van schitterende, weloverwogen essays heeft geleverd die een humanist uiteraard ter harte gaan.

Men heeft echter herhaaldelijk en met nadruk beweerd, dat zijn breuk met de kerk voor hem nooit een breuk met het geloof is geweest en dat hij lang, zo niet tot zijn dood heeft geworsteld om in 't reine te komen met het „bovenzinnelijke”. Dit zou een tragische strijd zijn geweest en men stelt hem dan graag voor als een man, beroofd van de inspiratie voor zijn leven die wanhopig deze leegte met cultuur zocht te vullen. Zijn biografen beweren dat hij „'n religieuze persoonlijkheid” was en zij suggereren dat het hoogst betreurenswaardig was dat er in de godsdienst zijner dagen voor hem geen plaats was.

Nu is het wel mogelijk om uit het werk van Allard Pierson van de laatste 20 à 25 jaren van zijn leven het psychologische bewijs af te leiden dat hij zich waarachtig tot een nieuw, zeer eigen, zeer positief, ongelovig levensideaal had doorgewerkt, maar er is een beter getuigenis.

Natuurlijk is hem zijn cultuurideaal-zonder-god niet in de schoot gevallen. Zijn overtuig-

ing is geleidelijk ontstaan en zonder twijfel heeft hij veel innerlijke strijd gekend. Maar hij is geslaagd — en daarvan zijn er getuigen.

Zijn zoon — schrijver o.m. van „De acht-tiende dynastie van Oud-Egypte” — heeft in 1940 een kostbare particuliere editie doen vervaardigen van „Brieven, vertalingen en excerpten” door J. L. Pierson. Deze uitgave is niet in de handel en ook overigens vrij zeldzaam, en daarin staat ook een briefwisseling tussen deze zoon en de biograaf van zijn vader, Dr. K. H. Boersema. Laatstgenoemde had in november 1924, in het lokaal van de Nederlandse Protestantenvbond te Baarn een lezing gehouden over Allard Pierson. De zoon, die daar woonde, was in de zaal en schreef na afloop een mild protest aan de spreker. De lezing liet namelijk „te zeer de nadruk vallen op zijn worsteling met de bovennatuurlijke achtergrond des levens en liet deze worsteling langer voortduren dan zij geduurd heeft.” Daardoor was de toon geheel in mineur gehouden om te eindigen met het trieste beeld van een man wie alles ontvallen was.

Dit strookte evenwel in geen enkel opzicht met de ervaring van de zoon die zijn vader gekend had in de volle beschikking over al zijn krachten, in de rijke ontplooiing van zijn grote gaven van hoofd en hart.

Vanzelfsprekend had hij deze rijpheid niet verworven direct nadat hij op 34-jarige leeftijd de kerk verliet omdat deze hem niet meer bevredigde. In 1870 ging hij als hoogleraar naar Heidelberg en daar heeft hij nog wel 'n enkele maal gepreikt. Maar toen hij op 43-jarige leeftijd in Utrecht kwam had hij zich volledig rekenschap gegeven van wat hij te denken en te doen had in het leven. Een jaar later verscheen zijn boek: „Een Levensbeschouwing”, een poging tot een „wettig geloof, een levensbeschouwing die eerlijk met het bovennatuurlijke en alle onfeilbaarheid brak en niettemin aan het zedelijke leven een bestaansgrond kon geven.”

De zoon getuigt: „Mijn vader heeft daarna nog ruim 20 jaren geleefd — ongestoord door innerlijke strijd — en dit zijn gelukkige en zeer productieve jaren van zijn leven geweest, omdat de „tragiek” uit zijn leven was verdwenen en hij zich geheel kon wijden aan datgene wat hij altijd als het voornaamste had beschouwd: het kweken der voorwaarden waarop ideaalvorming kan plaats hebben. Deze waren volgens hem drie in getal: een scherpe blik op de werkelijkheid, grote aantrekkelijkheid van gemoed en een in de beste scholen ontwikkelde verbeeldingskracht. Dit trachtte hij te bereiken door met zijn pen en met zijn gesproken woord het beste van godsdienst, wetenschap en kunst in zo aantrekkelijke vorm mede te delen, dat zijn lezers en hoorders het begrepen en leerden liefhebben.”

P. SPIGT

Hoewel de gehele maatschappij op onverdraagzaamheid is gebaseerd, is iedere vooruitgang gebaseerd op verdraagzaamheid.

G. B. Shaw.